

Makten över språket – ur ett andraspråksperspektiv

Gunvor Nilsson
Akademin för humaniora,
utbildning och samhällsvetenskap
Örebro universitet

*In this paper I discuss discourse particles in Swedish, with a focus on advanced L2-speakers. The case study that is presented here is based on the Swedish spoken by an Irakian informant who has lived in Sweden for nine years. The analysis of his speech shows a remarkably frequent occurrence of the Swedish word **alltså** located in a particular part of his speech. Within one minute of the speech there are no fewer than seven **alltså**. Here the informant talks about his first contact with the Swedish language and society and how he began to acquire the language. From the context, it is obvious that the informant uses **alltså** as a sort of discourse particle. In this study, the aim is to describe the function and meaning of the discourse particle **alltså** and to compare the use of it between L2-speakers and native speakers. In this study the question is to establish some motivation for the informant's choice of this word – when and why does he say **alltså**? Interesting here is that further analysis of the speech shows that the principles and communicative strategies that the informant utilizes, when he uses **alltså** are, in many ways, of the same kind as those we can find among young native speakers today.*

Nyckelord: svenska som andraspråk, avancerade L2-talare, pragmatiska uttryck, diskursmarkörer, *alltså*.

1 Inledning

Språk och makt är temat för 2009 års VAKKI-symposium. Att språk kan utgöra ett maktmedel är sedan årtusenden tillbaka ett välkänt faktum. Konsten att med språkets hjälp övertyga kan vi se exemplifierad i retoriska drag redan hos antikens välkända talare, likväl som i vår tids ideologiska och politiska propaganda – och den är alltjämt föremål för analys och diskussion (Johanesson 1983: 12–48). Senare tiders närgångna massmediala granskningar ställer allt högre krav på opinionsbildare och debattörer och frågan om vem som talar kraftfullast och med störst auktoritet är minst lika aktuell i vår tid som under antiken. I olika sammanhang framhålls värdet av att behärska språket. Att kunna uttrycka sig väl både i tal och skrift är också ofta en förutsättning för att ta sig in på dagens arbetsmarknad.

I den här artikeln kommer jag att diskutera olika kommunikationsstrategier som vuxna andraspråkstalare utnyttjar i strävan efter att uppnå optimal kommunikativ kompetens

på målspråket. Här handlar det till stor del om förmågan att välja adekvata språkliga konstruktioner i sitt muntliga kommunicerande, t.ex. att utnyttja lämpliga diskursmarkörer och pragmatiska uttryck (Anward 2000; Anward & Nordberg 2005: 7) liksom kollokationer (Malmgren 2000: 14) och vedertagna idiomatiska uttryck (Sköldberg 2004). För andraspråkstalaren gäller det att både kunna fånga de semantiskt rätta orden och att lyckas placera dem syntaktiskt på rätt ställe, dvs. att ha makt över språket.

Syftet med den här undersökningen är att söka svar på hur talaren försöker säkerställa sig om att mottagaren rätt ska uppfatta innehållet i ett yttrande. I fokus står här förekomst och bruk av pragmatiska uttryck på målspråket. Materialet som ligger till grund för undersökningen består av inspelat spontant tal av en vuxen informant med svenska som andraspråk. Denna fallstudie ingår som en delstudie i projektet Avancerade L2-talare¹ (se Nilsson 2006 och 2008).

2 Material och metod

2.1 Avancerade L2-talare

Den informant som det rör sig om i den här undersökningen kan klassas som en avancerad L2-talare. Kriterierna för detta är att ha ett annat första språk än svenska, ha kommit till Sverige i vuxen ålder och ha bott i landet en längre tid eller haft lång kontakt med svenska språket samt tillägnat sig språket i vuxen ålder och nått en sådan nivå att man i en daglig kommunikationssituation skulle kunna betraktas som nästan infödd (Hyltenstam & Abrahamsson 2001; Ekberg 2004).

2.2 Inspelningsmetod

Informanten informerades om att syftet med undersökningen – och inspelningen – var att försöka få svar på hur man tillägnar sig ett andraspråk. Vid själva inspelningsstillfället ställdes inledningsvis några frågor om hur informanten lärt sig svenska språket, om han

¹ Projektet Avancerade L2-talare presenterades av Gunvor Nilsson och Håkan Åbrink vid den sjunde Konferensen om Nordens språk som andraspråk, Bergen 9–11 juni 2005.

gått kurser eller lärt sig på annat sätt samt vad han själv tycker om sin svenska. Samtliga frågor presenterades i en följd direkt innan inspelningen började, med syfte att de skulle generera svar i form av ett sammanhängande spontant talspråk.

2.3 Inspelat material

Det material som diskuteras här utgörs av cirka tio minuters inspelat spontant tal av en vuxen manlig informant som vid inspelningstillfället har bott i Sverige i nio år. Han uppger irakiska och kurdiska som första språk och att han också har kunskaper i arabiska, turkiska och engelska. Hans formella studier i svenska utgörs av fem månaders SFI-undervisning.

Under de första två minuterna talar informanten om sitt första möte med svenska språket och hur han började lära sig detta för honom helt okända språk. Därefter fortsätter han att redogöra för hur han sökte och fick jobb som hemspråklärare. Efter cirka två minuter återkommer han igen till att berätta hur han tillägnat sig språket för att sedan fortsätta med att under ungefär en och en halv minut redogöra för den svenska skönlitteratur han på ett tidigt stadium läste då han kom till Sverige. Sedan följer cirka en minuts taltid då han beskriver sin familjesituation och vilka språk föräldrarna använder när de talar med sina barn samt barnens språkförståelse av hemspråket och av svenskan. Avslutningsvis sammanfattar han sina erfarenheter av språktillägnet och ger några konkreta råd att följa för att lära sig ett andraspråk i målspråksmiljön.

Något man omedelbart lägger märke till i hans tal är ett påfallande flitigt bruk av ordet *alltså*. Det förekommer inte mindre än fjorton gånger, varav hälften återfinns redan inom den första minuten talad tid. Under minut 2 finns en förekomst och under minut 3 tillkommer ytterligare två. Därefter dyker det åter upp två gånger, men först under den sista minuten av talet.

Huvudsyftet med den här studien är att utforska när, hur och varför den här typen av pragmatiska uttryck förekommer i talet hos avancerade L2-talare. För att söka svar på denna övergripande frågeställning har här följande tre frågor ställts:

1. Vad betyder ordet *alltså* och vilken funktion har det?
2. Vilka faktorer ligger bakom de olika förekomsterna?
3. I vilken mån finns likheter med och avvikelser från gängse språkbruk i SV1?

3 *Alltså* – betydelse, funktion och position

Svenska Akademiens grammatik (SAG 1999a: 624–682) tar upp *alltså* i redogörelsen över adverb och för det till klassen omständighetsbetydelser: ”De olika slags omständigheter som anges med adverb (med eventuella bestämmingar) kan grupperas i sätt, tid, rum grad, logisk relation m.fl.” Här förs *alltså* till gruppen som betecknar logisk relation. Exempel på andra adverb som förs till samma grupp är *varför*, *därför*, *också*, *däremot*, *nämligen* (SAG 1999a: 627). Vidare klassas *alltså* som ett konklusivt/konsekutivt adverb, dvs. sats 2 är en slutsats som kan dras av sats 1 eller sats 2 är en följd av sats 1. Andra exempel på adverb med samma funktion är *följaktligen*, *så*, *således*, *sålunda*, *då* (SAG 1999a: 642).

Där den syntaktiska funktionen redogörs för i SAG (1999b: 143) ges bland annat exempel på *alltså* placerat både i satsslut och initialt: ”Jag tycker femtitusen låter ganska mycket, *alltså*”, ”- *Alltså*, hur orolig är du? säger experten”.

SAG (1999b: 145) skriver att ”ett konklusivt adverbial anger att talaren har dragit en slutsats, vanligen utifrån något som tidigare har sagts av honom själv eller någon annan. Slutsatsen kan vara att det förhåller sig så som det sägs i den sats där satsadverbiallet ingår”. Ett exempel är ”Jaha, bilen är *alltså* stulen”.

Vidare sägs att ”slutsatsen kan föranleda en språkhandling. Då förefaller det gärna som om satsadverbiallet karakteriserar själva språkhandlingen snarare än innehållet i den sats varmed språkhandlingen genomföres. På detta sätt används särskilt *alltså*.” Ett sådant exempel är ”Kör *alltså* hem Anna. [uppmaning]”. (SAG 1999b: 145.)

I anmärkning 3 (SAG 1999b: 146) påpekas vidare att ”gränsen mellan att kommentera språkhandlingen och att kommentera det sakförhållande som hävdas är emellertid vag.

När det sistnämnda dominerar fungerar adverbialen närmast som ett fritt kausalt adverbial.” Ett exempel är ”Lars såg inte till någon på expeditionen. *Alltså* gick han därifrån. (*Alltså* anger det första sakförhållandet som orsak till att Lars gick.)”.

Om funktionen hos *alltså* skriver SAG (1999b: 145) vidare att det ”används ofta med vag konklusiv anknytning till det föregående” och kan fungera som:

- summering av det sagda
- inledning till ett nytt delämne
- återgång till ett tidigare lämnat ämne.

I anmärkning 1 påpekas att de konklusiva adverbialen, särskilt *alltså* och *sålunda*, kan användas för att specificera det föregående: ”Han hade Louise med sig, *alltså* sin syster”. *Alltså* kan också ha funktionen som emfasmarkör i vardagligt samtal där det placeras i annex: ”Hon är toppen, *alltså*”. (SAG 1999b: 146.)

En syntaktisk-funktionell indelning av diskursmarkörer gör Lindström (2008: 120) som delar in dem i två huvudgrupper, ordinarie kategorimedlemmar (diskurspartiklar) och optionella medlemmar som formellt hör till olika ordklasser (sekundära diskursmarkörer). Till den senare förs *alltså*. Lindström presenterar en sammanfattande översikt över markörernas funktion men påpekar samtidigt det problematiska i att definiera en entydig kärnfunktion eftersom de uppträder i flera funktionskategorier. Exempel på detta ser vi för *alltså* som kan ha en konnektiv funktion jämförbar med *och* och *så*, men också en reparerande eller korrigerande i likhet med *jag menar*.

Den vanligaste typen av diskursadverbial utgörs av de konjunktionella satsadverbialen och det kan ibland vara svårt att skilja mellan funktionerna diskursmarkör och satsadverbial då de uppträder inne i ett yttrande, påpekar Lindström (2008: 106). Han betonar att diskursmarkörer är semantiskt perifera och inte direkt påverkar grunden i ett yttrande men kan på ett betydelsefullt sätt påverka hur yttrandet ska uppfattas – genom talarens förhållande till det sagda. Många adverb, i synnerhet de som kan fungera som satsadverbial, kan användas som diskursmarkörer. Satsadverbialens funktion är ju att kommentera den handling som utförs genom ett yttrande, till exempel en specificering (*alltså*), en utvidgning (*förresten*) eller något beklagansvärt (*tyvärr*). Det konklusiva

satsadverbialet *alltså* i talspråket brukas ofta för att ge ytterligare information i form av en vidareutveckling eller specificering av något som sagts tidigare. Inte ovanligt är att *alltså* också inleder tillägg till redan avslutade yttranden, en retrospektiv specificering, t.ex. ”Och vad hände då? *Alltså* när...” (Lindström 2008: 108).

Svårigheten att kunna avgöra huruvida den enskilda diskursmarkören i en specifik situation har ett semantiskt innehåll, eftersom den kan ha flera funktioner samtidigt, till exempel både på textnivå och interaktionell nivå, uppmärksammar Svensson (2009) i sin avhandling om diskurspartiklar hos ungdomar i mångspråkiga miljöer i Malmö. I diskussionen om diskurspartiklars semantiska innehåll konstaterar hon att samtliga av de uttryck hon undersökt, *duvet*, *ba(ra)*, *liksom*, *typ*, har förändrats från att ha varit ord med lexikal betydelse till att uppträda som språkliga uttryck med textuell och/eller interpersonell funktion. Den förändrings- eller utvecklingsprocess som den här typen av ord och uttryck genomgår kan liknas vid en grammatikalisering och benämns ofta pragmatikalisering. Till skillnad från grammatikaliserade element får dock diskurspartiklarna en friare position i satsen (Svensson 2009: 197–202). Att *alltså* också ofta förekommer i ungdomsspråket, och då i synnerhet för att understryka ett konstaterande, visar Kotsinas (1994: 90) i sin undersökning av ungdomars talspråk, ”tjejer ser jävligt fula ut med muskler *asså*.”

Alltså kan således fylla en rad olika funktioner i talspråket. Den centrala och övergripande är att avisera hur innehållet i ett yttrande ska tolkas.

4 *Alltså* i L2-talarens språk. Analys och diskussion

Det inspelade materialet kan beskrivas som ett avsnitt monologiskt spontant talspråk och skulle kunna klassas som en informativ språkhandling (Svensson 2009: 63–73) då innehållet i huvudsak utgörs av ett rapportering av hur informanten tillägnat sig svenska språket. Samtidigt kan här också skönjas en antydning till värderingar, t.ex. informantens påpekanden om vad som generellt gynnar en språkutveckling på ett andraspråk.

En omedelbar fråga man kan ställa sig inför L2-talarens högfrekventa bruk av *alltså* är om det kan röra sig om lexikal överanvändning (Kotsinas 1985: 102). Kan det vara så att *alltså* här står för något som infödda talare skulle uttrycka på flera alternativa sätt? För att söka svar på varför L2-talaren använder *alltså* så många gånger behöver man också undersöka vilken betydelse och funktion som kan tillskrivas ordet när det dyker upp i talet. De fjorton olika förekomsterna återges här i exempel 1–14 med samma ordningsföljd som de förekommer i talet. I transkriptionen har ... använts för att markera en kort paus och (eh) för ett ljuduttryck som anger viss tvekan.

1. (Eh) ja, jag är 36 år, (eh) kom till Sverige december 98, *alltså* jag har bott i Sverige i ... drygt nio år.
2. Ja, jag gick på, (eh) SFI i drygt fem månader när jag kom till Sverige, *alltså* efteråt.
3. Sen klarade jag betygen på SFI. Sen sökte jag jobb så ... så småningom kom jag in (eh) ... och började jobba *alltså*.
4. När jag försökte och lära mig språket, det var ju så att jag gick på SFI, *alltså* svenska för invandrare
5. och under den där, *alltså* under den där perioden
6. hela tiden *alltså*, har jag
7. och jag tyckte det var viktigt att att inte missa nåt *alltså*
8. Bara två månader har jag haft tolk i Sverige. Från och med tredje månaden har jag klarat mig själv, *alltså*, även om
9. när jag såg tjänsten, *alltså* på arbetsförmedlingen
10. Hon trodde *alltså* jag hade bott i Sverige i många år
11. Efter ett år blev det helt, *alltså* heltid
12. Vi har ju det fortfarande *alltså* specialundervisning för nyankomna elever
13. Och jag försöker och prata kurdiska med dom och (eh) ... mamman, *alltså* den nya, pratar svenska
14. när jag märker att det inte går in *alltså* när det gäller någonting allvarligt så måste jag ta till svenskan

Av kontexten kan vi se att i exempel 1 har *alltså* funktionen av en konklusiv markör, jämförbar med till exempel *således*. Eftersom inspelningen äger rum i januari 2008 blir

det tveklöst nio år som informanten bott här. I exempel 2–5 har ordet en annan funktion, nämligen att förtydliga det tidigare sagda. I tre av dessa exempel (ex. 2, 4 och 5) kan *alltså* jämföras med och skulle kunna ersättas av ett uttryck som *det vill säga*. I exempel 3 däremot är de inte lika utbytbara. Här säger informanten ”så småningom kom jag in”, då han talar om att han fick det sökta jobbet. Det vi ser här skulle kunna liknas med en lexikal utvidgning, då man kan förmoda att informanten är väl förtrogen med uttrycket ”komma in” när det handlar om att få tillträde till en utbildning av något slag. En infödd talare skulle sannolikt inte säga ”komma in” när det gäller att få ett arbete, möjligen ”komma in på arbetsmarknaden”. Att talaren inte är helt nöjd med sitt uttryckssätt framkommer också senare i hans tal där han tvekar (eh) och gör en paus ... för att därefter korrigera det han sagt genom att tillägga ”och började jobba *alltså*”. Den funktion som här kan tillskrivas *alltså* är således av reparerande art. I de två följande exemplen, (ex. 6 och 7), används *alltså* för att poängtera det som sagts. Informanten framhäver här vikten av att hela tiden, det vill säga vid samtliga tillfällen, vara närvarande och delta i undervisningen för att inte missa något. I dessa båda fall kan *alltså* beskrivas som ett slags emfasmarkör. I exempel 8 återfinns, i likhet med exempel 1, ännu en tydlig konklusiv funktion. Även det förtydligande tillägg som finns i exempel 10 skulle kunna beskrivas som innehållande ett konklusivt *alltså*. I det inspelade materialet berättar här informanten att han under en anställningsintervju fick frågan om hur länge han bott i Sverige. Då han svarar sex månader utbrister den kvinnliga tjänstemannen ”Ah, nämen, ah”, varav informanten drar slutsatsen att ”hon trodde alltså jag hade bott i Sverige i många år, när jag kunde prata så bra”. Förtydligande tillägg har vi också i exemplen 9, 11, 12, 13 och 14, men här brukas *alltså* snarast för att markera eller inleda ett slags reparerande av det tidigare sagda.

Analysen har således visat att av de fjorton förekomsterna av *alltså* kan inte mindre än nio (ex. 2, 3, 4, 5, 9, 11, 12, 13 och 14) tillskrivas en förtydligande funktion, varav två (ex. 2 och 3) har en tydligt reparerande karaktär. I tre fall (ex. 1, 8 och 10) en konklusiv funktion och i två fall (ex. 6 och 7) en emfatisk.

Som tidigare noterats (avsnitt 2.3) är det i synnerhet i början av informantens tal som vi ser en påvisbar tät förekomst av *alltså*. Av de sju exempel som dyker upp inom den

första minuten talad tid har fyra en förtydligande funktion. Detta återspeglar väl materialet som helhet. Av kontexten framgår att majoriteten av de *alltså*-uttryck som L2-talaren använder sig av har funktionen att förtydliga, ibland i form av en korrigerande eller reparation, av det tidigare sagda. En bakomliggande orsak till det högfrekventa bruket av *alltså* hos informanten skulle kunna vara att för L2-talaren infinner sig oftare än hos infödda talare ett behov att korrigera och reparera sitt språk för att förvissa sig om att budskapet går fram. På frågan om de här tätt återkommande inslagen av *alltså* är exempel på lexikal överanvändning kan man givetvis svara ja. Samtidigt bör dock noteras att vart och ett av dessa *alltså* även mycket väl fungerar i sin kontext. Helt uppenbart är att informanten är kommunikationsstrategiskt medveten och förtrogen med när och var ett *alltså* kan placeras i språket, det vill säga både dess semantiska innehåll och dess syntaktiska placeringsmöjlighet. Man kan säga att han använder *alltså* på samma sätt som det brukas i målspråket men betydligt oftare än en målspråkstalare som rimligtvis har flera synonyma uttryck att välja bland i sitt register. Skillnaden mellan L2-talarens bruk av *alltså* och målspråkstalarens kan snarare beskrivas som kvantitativ än kvalitativ.

I det inspelade materialet som utgjordes av cirka tio minuters inspelat tal kan konstateras att tolv av de fjorton förekomsterna av *alltså* återfinns under talets första fyra minuter. Redan under den första minuten uppträder *alltså* inte mindre än sju gånger (exempel 1–7). Här kan också noteras att exempel 1–6 tillsammans utgör den sammanhängande inledningen av talet. Exempel 8 och 9 dyker upp efter ungefär två minuters taltid. En minut därefter får vi exempel 10 tätt följt av exempel 11 och inom den fjärde minuten exempel 12. De två återstående uppträder först under den sista minuten. Däremellan, det vill säga intervallet minut 5 till och med minut 8, finns inga exempel alls på *alltså*. Däremot kan man under den perioden notera ett återkommande bruk av en annan diskursmarkör, nämligen *liksom* (vars förekomst, frekvens och betydelse diskuteras i Nilsson 2008). Intressant att notera här är att bruket av *liksom* koncentreras till den del av talet där *alltså* inte förekommer. Trots dessa båda uttrycks olikartade betydelse och funktion skulle man här kunna ställa frågan om talaren på något pragmatiskt sätt låter dem ersätta varandra. Något som det dock inte ges utrymme att diskutera här, men som det kunde vara intressant att studera närmare. Vad som emellertid kan konstateras, utifrån här analyserat material, är att L2-talaren på ett strategiskt sätt och i enlighet med

gängse språkbruksnormer använder sig av diskursmarkörer i sitt kommunicerande – och bevisligen har makt över språket.

Litteratur

- Anward, Jan (2000). Allt du önskar kan du få? Om SAG och talspråket. I: *Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning*, 10: 2000, 197–220. Uppsala.
- Anward, Jan & Bengt Nordberg (2005). Inledning. I: *Samtal och grammatik. Studier i svenskt samtalspråk*, 5–9. Lund: Studentlitteratur.
- Ekberg, Lena (2004). Grammatik och lexikon i svenska som andraspråk på nästan infödd nivå. I: *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*, 259–274. Red. Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg. Lund: Studentlitteratur.
- Hyltenstam, Kenneth & Niclas Abrahamsson (2001). Startålder och slutlig behärskning hos nästan infödda talare av svenska som andraspråk. I: *Forskning i nordiske sprog som andet- og fremmedsprog. Rapport fra konference i Reykjavik 23–25 maj 2001*, 84–110. Red. Auður Hauksdóttir m.fl. Reykjavik: Háskóli Íslands.
- Johanesson, Kurt (1983). *Svensk retorik från Stockholms blodbad till Almedalen*. Stockholm: PA Norstedt & Söners förlag.
- Kotsinas, Ulla-Britt. (1985). *Invandrare talar svenska*. Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 15. Lund: Liber.
- Kotsinas, Ulla-Britt. (1994). *Ungdomsspråk*. Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 25. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Lindström, Jan (2008). *Tur och ordning. Introduktion till svensk samtalsanalys*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.
- Malmgren, Sven-Göran. (2000). *Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800-2000. Utgångspunkter*. Ordat 1. Göteborgs universitet.
- Nilsson, Gunvor (2006). Det är inte lätt, kan man säga. Om tolkning, förståelse och bruk av pragmatiska partiklar i ett andraspråksperspektiv. I: *Språkforskning på didaktisk grund*. Rapport från ASLAS:s höstsymposium, Växjö, 10–11 november 2005, 170–180. Red. Jan Einarsson m.fl. ASLA Svenska föreningen för tillämpad språkvetenskap.
- Nilsson, Gunvor (2008). Vad kan man säga, liksom? Avancerade L2-talares pragmatiska uttryck. I: *Översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet*. VAKKI-symposium XXVIII, 187–195. Vasa: Vasa universitet.
- SAG = *Svenska Akademiens grammatik* (1999a). Av Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Del 2. Stockholm: Svenska akademien.
- SAG = *Svenska Akademiens grammatik* (1999b). Av Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Del 4. Stockholm: Svenska akademien.
- Sköldberg, Emma (2004). *Korten på bordet. Innehålls- och uttrycksmässig variation hos svenska idiom*. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 31. Göteborg.
- Svensson, Gudrun (2009). *Diskurspartiklar hos ungdomar i mångspråkiga miljöer i Malmö*. Språk och litteraturcentrum. Lunds universitet. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 67.